

"לא רואים עליך...": מופעים של (אי) נראות כדור ראשון להשכלה גבוהה

יוסי דוד

אני זוכר איך במרחק של כמה עשרות מטרים מהכיתה, שבה התקיימה סדנת עידוד לתואר שני מחקרי, המיועדת לסטודנטים שהם דור ראשון להשכלה גבוהה, חוויתי בו זמנית הן את מעלותיה של האקדמיה בישראל, והן את הצדדים האפלים שלה. מבין הקורסים שבהם השתתפתי באותו הסמסטר, היו שני מרצים, פרופסורים מובילים בתחומם, שלראשונה באקדמיה, גרמו לי להרגיש שייך. מאוחר יותר אף גיליתי ששניהם דור ראשון להשכלה גבוהה בעצמם. אחד מהם שיתף אותי במסלול חייו המקצועיים באקדמיה הישראלית והבינלאומית ובאתגרים הכרוכים בכך, והציע לי לכתוב אצלו תזת מ.א. הוא אף פתח בפניי הזדמנות לעבוד בפרויקט מחקר שלו, שבתורו גרם לי להבין שהמסלול האקדמי, אתגרי ככל שיהיה, הוא כזה שאני רוצה להמשיך לצעוד בו.

אולם לצד חוויות אלו, נתקלתי לצערי באותה תקופה גם בצדדים אחרים הקשורים במבט המופנה כלפי אלו שלא "נועדו" להגיע לאקדמיה, ובמיוחד לאוניברסיטאות. הסקרנות והנכונות שלי לאתגר את עצמי נתקלו לא אחת באמירות שהיה בהן סימון של ה"אחרות" שלי. כך למשל, במהלך לימודי לתואר ראשון, טרח מרצה בכיר בתחומי להשקיע מזמנו, כדי "לייעץ" לי לחפש תחום אחר, וקבע כי אין לי שום סיכוי באקדמיה. היעדר ההיכרות עם הזירה האקדמית והמחסור בדמויות שעברו מסלול הדומה לשלי, דרשו ממני לסלול שביל חדש ולא מוכר, במעברי מחדרי,

ללא לימודי ליבה, דור ראשון להשכלה גבוהה – לחוקר. הדרך שלי ללמוד איך לעשות את זה, כללה הרבה עבודה קשה וחיפוש אחר דמויות לחיקוי, אשר יכלו לשמש עבורי כמורי דרך. המפגש אִתן היה מרכזי מאוד בחיזוק תחושת המסוגלות שלי לצלוח את המסלול שניצב בפניי, אולם אני בטוח שעבור רבים ורבות, המפגש עם אותם צדדים אפלים של האקדמיה, ממשיך לשמש חסם נוסף, שדוחף אותם החוצה.

נולדתי וגדלתי בקהילה החרדית בנתיבות, להורים מזרחים חוזרים בתשובה, בכור לחמישה-עשר אחים ואחיות. לימודי ליבה לא היו חלק מתוכנית הלימודים בתלמוד תורה ובישיבה, בדומה למרבית אלו שהתחנכו על ברכי מערכת החינוך החרדית. עזבתי את החברה החרדית בגיל שמונה-עשרה, כמהגר לעולם זר, שהתנהל אחרת מהעולם שהותרתי מאחוריי, ולא היו ברשותי הכלים המתאימים להתמודד אתו. בהיעדר לימודי מתמטיקה, אנגלית וידע כללי, שמותאם לעולם ה"חילוני", הבנתי די מהר כי ביני לבין החברה החדשה שאליה יצאתי, מפרידה תהום של אי-הבנות ופערי ידע. רמת הידע שאליה נדרשנו במערכת החינוך החרדית בתחומי המתמטיקה והדקדוק הייתה מקבילה לזו של ילד בכיתה ד' בבית ספר ממלכתי. באופן מוזר, אף על פי שהמשכתי לחיות באותה העיר שבה למדתי בישיבה כחרדי, ירושלים, המעבר הזה, בדומה להגירה בין מדינות, היה כרוך בלמידה של שפה חדשה, עברית-חילונית במקום חרדית. כך למשל, היה עליי ללמוד כי פנייה מכובדת אל דמויות סמכות, אינה מאופיינת בלשון רבים כפי שמקובל בחברה החרדית, שהשימוש במילים ובביטויים בארמית עשוי להיות פחות מובן ומותאם לשיחות יום-יומיות, ומילים המתארות טכנולוגיות חדשות, מדע, צבא ומיניות, וכמוהם ביטויי סלנג בחברה החילונית, היו זרים לי. נדרשתי ללמידה של תרבות שונה, שכללה חשיפה לעולמות קולנוע, טלוויזיה, מוזיקה ותיאטרון, הידועים ברבים בחברה החילונית, אך לא היו קיימים היכן שגדלתי או היו שונים עד מאוד. נוסף על אלה, היה עליי לאתגר את התפיסה שלי באשר

לתפקידים מגדריים, שהיו שונים מכל מה שחוברתי אליו. בעוד שגבריות "אידיאלית" בחברה החרדית מתאפיינת בפסיביות ובמחויבות ללמידת תורה כערך עליון, הרי שבחברה החילונית, גבריות מובנית במונחים הקשורים בכוח פיזי, שירות בצבא ועבודה.

מספר חודשים לאחר שעזבתי את החברה החרדית, התגייסתי לשירות צבאי כחייל בודד, חוויה שדרכה למדתי מקרוב על הריבוד החברתי בישראל. נחשפתי לראשונה למאפיינים המבחינים בין תפקידים, שלרוב התבססו על רקע אתני, מעמד והשכלה. כמעט והיה אפשר להעביר קו מבדיל בין אלו שהגיעו ממשפחות מבוססות, משכילות, ולרוב אשכנזיות, בצד "היוקרתית" של הבסיס, שכלל תפקידי לוחמה וקצונה, לאלו שברוב המקרים הגיעו ממשפחות בעלות צבע (מזרחים/יוצאי אתיופיה) ממעמד כלכלי מוחלש בפריפריה, שרכשו השכלה חלקית (ללא תעודת בגרות), ואיישו תפקידים שיוקרה לא נלוותה להם, דוגמת טבחים, מאבטחי מתקנים ונגדים. בעוד שלראשונים היה ברור מה צופן להם העתיד, והם יכלו להשיב בבהירות לשאלה "מה הם רוצים להיות כשהיו גדולים", או לכל הפחות לומר ללא היסוס כי הם מתעתדים ללמוד באוניברסיטה, לאחרונים לא היו תוכניות ברורות לעתיד. לצד הבחנות ברורות אלו, נתפסתי לא אחת, בעיני עצמי ואחרים, כדמות היברידית, כזו שאינה נופלת תחת קטגוריות סטריאוטיפיות "קלאסיות". כך למשל, כחייל בודד שאומץ בקיבוץ, עצם ההשתייכות הגיאוגרפית "העבירה" אותי בסיטואציות שונות כקיבוצניק, אף שבמובנים רבים היו חסרים לי רבים מהסטריאוטיפים המאפיינים בני ובנות קיבוץ. כאשר אנשים התוודעו לראשונה לסיפור חיי ולמקום שממנו הגעתי, לרוב התגובה הייתה "לא רואים עליך..." (שאתה בלי בגרות/השכלה/מנתיבות/חרדי לשעבר).

בתום השירות הצבאי עבדתי תקופה באבטחה כדי לכלכל את עצמי (כי מה יכול לעשות חייל משוחרר בלי בגרות?), ויתרתי על הטיול הגדול בחו"ל, ובמקומו יצאתי למסע סולו בשביל ישראל. המסע בשביל אפשר לי לגלות

כוחות פיזיים ונפשיים שלא ידעתי שקיימים אצלי, ואף שימש גורם מחבר לחברה הישראלית שאליה היגתי לא מכבר, וסייע לי להבין את הפערים (המאוד ויזואליים) בין פריפריה ומרכז. בסיום המסע התחלתי להשלים בגרויות במכינת הבוגרים בקמפוס הר הצופים של האוניברסיטה העברית. למרות הזרות שאפיינה את תחושותיי בשנים הראשונות באוניברסיטה, במרוצת השנים הפך קמפוס הר הצופים לבית שני עבורי, שאותו עזבתי שלוש-עשרה שנים מאוחר יותר עם תואר שלישי. בתחילת דרכי האקדמית, כשפניתי להשלמת בגרויות, עמדה לנגד עיניי מטרה אחת בלבד – השגת תעודת בגרות מצוינת, אולם ככל שהלימודים התקדמו, נחשפתי לעולמות הידע הקיימים ולאפשרויות השונות בלימודים גבוהים, וניצתה בי הסקרנות להמשיך ללמוד. אותה סקרנות נערית שידעתי שקיימת בי, הן כתלמיד ישיבה שמעולם לא הפסיק לשאול שאלות ולערער על הנחות העולם סביבו, והן כצעיר יוצא בשאלה, שמגלה מחדש את העולם סביבו. סקרנות זו הייתה ועודנה מניע מרכזי בבחירות שלי בחיים. היא זו שדוחפת אותי קדימה בכל פעם שניצב בפניי אתגר או נפתחת בפניי הזדמנות לכניסה לעולם חדש, אם בטיולים וגילוי נופים, תרבויות ומקומות חדשים, בריצות למרחקים ארוכים ואתגור גבולות היכולת, וכמובן – במחקר. וכך, בהתמדה, בעקביות ובצעדים מדודים, המשכתי מיד עם השלמת תעודת הבגרות (והפסיכומטרי) ללימודי ב.א. בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, בעוד שללימודי תקשורת (שלימים הפכו לתחום העיסוק המחקרי המרכזי שלי), התקבלתי באיחור, בסיועה של התוכנית "ראויים לקידום". תוכנית זו משקללת את מיקומי השוליים של מועמדים ללימודים אקדמיים כחלק מ"העדפה מתקנת", והחלטותיה עשויות לסייע למועמדים וות שאינם.ן עומדים.ות בתנאי הסף להתקבל ללימודים לתואר ראשון. תחומי לימוד אלו סקרנו אותי במיוחד, מאחר שהם אפשרו לי להבין, לשיים ולערער על מציאויות חברתיות שחווייתי על בשרי, כמו אי־שוויון, הבניות חברתיות והסללה, וכן פתחו בפניי צוהר לתרבויות ועולמות נוספים. במהלך התואר

הראשון התגלתה בפניי האפשרות להמשיך ללימודים לתארים מתקדמים, וכך, עקב בצד אגודל, המשכתי לתואר שני ושלישי.

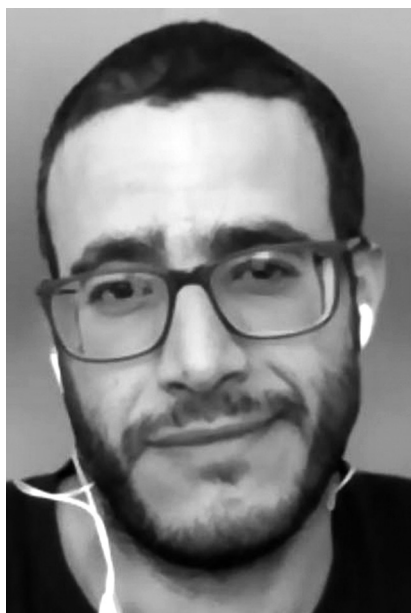
עם ההתקדמות בלימודים האקדמיים, התחלתי להתנסות גם בתרגול והוראה, לראשונה בצד האחר של השולחן האקדמי. הרגשתי חריג, בטוח שכולם רואים עליי שאני לא שייך, שאני מזרחי, שאני מהפריפריה, שאין לי מספיק ידע תרבותי-חברתי-הגמוני בסיסי. זכור לי במיוחד כיצד באחד השיעורים, שעסקו בחברה החרדית, הבעתי את עמדתי כעוזר הוראה, בהתבסס על ההיכרות האישית שלי עמה, אולם הסטודנטים סביבי נראו לא משוכנעים. המרצה, שכנראה הבין את הסיטואציה די במהרה, נראה משועשע, בעוד שאני חשתי בלבול, ורק כמה דקות לאחר מכן גיליתי שהסטודנטים הניחו לגביי, כמי שיושב ב"צד השני", שאני בוודאי נופל תחת קטגוריות סטריאוטיפיות של מי שטופח לחיי האקדמיה. הם הניחו שהבעתי את דעתי כאשכנזי חילוני, שמן הסתם גדל בשכונת יוקרה במרכז ואין בינו לבין העולם החרדי שום קשר. ושוב חוויתי כיצד ההתמקמות שלי מעצבת את מה שחושבים ש"רואים עליי" ובעיקר את מה שלא. מנקודת המבט שלי, אני בו זמנית זר ודייר, הן באקדמיה והן בחברה הישראלית בכלל. בעוד שאני בטוח שהזהויות שעיצבו כל כך את סיפורי חיי הינן בולטות לעיני כול – שאני מזרחי, חרדי לשעבר שגדל בפריפריה, שעדיין נע בין שייכות לאי-שייכות – נראה כי אלו אינן עולות בקנה אחד עם הזהויות המדומיינות המיוחסות לי, במיוחד בתוך הקשרים הגמוניים. ייתכן וזהו שם המשפחה שלי, שעוברת, ואינו עובר במובהק כמוזהה עם קבוצה אתנית מסוימת, או הפיגמנטציה התוניסאית-פרסית, אשר מאפשרת לי לעבור כ"ניטראלי" ותורמת גם היא לכך ש"לא רואים עליי...". היום אני מבין שהעובדה ש"לא רואים עליי" משמשת בעצמה מעין חרב פיפיות: מחד, אני נתון פחות לתיוגים סטריאוטיפיים מקטינים ומחלישים, אך מאידך, האתגרים והחסמים המבניים שניצבו ועדיין ניצבים בפניי באופנים שונים, הופכים לשקופים. אכן, מתקיימת דיאלקטיקה בשימוש

במושגים כמו "מזרחי", "מהפריפריה", "חרדי לשעבר/יוצא בשאלה/בוגר החינוך החרדי", וכן באימוץ המושג "דור ראשון". מחד, הוא מאפשר להגדיר, לסייע, ולחפש פתרונות ממוקדים לתיקון אי-השוויון המבני ביחס למשאבים ולהזדמנויות הפתוחים בפני סטודנטים. ות המגיעים מרקעים מסוימים; אולם בו זמנית יש בו גם מן ההכפפה, ההנמכה וייצור מערך ציפיות מופחתות, שבתורן עשויות דווקא להנציח את הפערים ולפגוע בסיכויים למוביליות. לכן אני סובר כי אנו נדרשים באופן תמידי ופעיל, לזכור ולהחזיק בעמדה כי זו אינה קטגוריה הומוגנית, וכי היא מכילה בתוכה מגוון רחב של התמודדויות ואתגרים שיש לתת עליהם את הדעת באופן מובחן, בהתאם לנסיבות הספציפיות שכל מקרה מביא לפתחנו.

במקביל ללימודי לאורך שלושת התארים, מצאתי את עצמי שוב ושוב נשאב לפעילויות אקטיביות שונות, כמו הפגנות, מחאות והתקוממות על אי-שוויון, לצד תמיכה וסיוע לקבוצות מוחלשות. עבדתי כמנהל היחידה לשוויון הזדמנויות באוניברסיטה העברית והתנדבתי בה.ל.ל. (האגודה ליוצאים בשאלה) ובעמותת יוצאים לשינוי. בדיעבד, אני מבין כי זו הייתה הדרך שלי להשיב לעצמי מעט כוח ולהתחזק מעצם הנתינה לאחרים, ובה בעת להגדיר מחדש את הזהות שלי ולהתנתק מקטגוריות שהוכנסתי אליהן, שלא מבחירתי. הכרתי לאורך השנים סטודנטים.ות, חברים.ות וקולגות שהגיעו גם הם ממיקומי שוליים והקדישו מחייהם למען אחרים. ות. למדתי כי אחד המוקדים המרכזיים שמהם שאבתי כוח להמשיך ללמוד ולחקור, הייתה האפשרות לסייע לא.נשים אחרים שעוברים דרך הדומה לזו שעברתי, אך גם נוכחתי בסכנה הכרוכה בנתינה זו: לשכוח את עצמי בדרך. שנים מאוחר יותר, בשיחה עם סטודנט שלימים יחליף אותי בניהול היחידה לשוויון הזדמנויות, הבנתי כי לעתים האקטיביזם המשמעותי ביותר שאנו יכולים לעשות, בתור דור ראשון, הוא קודם כול להצליח בעצמנו, ולאחר מכן להשתמש באותו כוח, תואר ומעמד, כדי לסייע בקידום של אחרים.ות שנאבקים בחסמים דומים בניגוד לכל הסיכויים.

כיום, כחוקר וכד"ר לתקשורת באוניברסיטת מיינץ בגרמניה, אני זוכר היטב מאין באתי ואת המסע הארוך שעברתי באקדמיה, מאז יומי הראשון במכינה להשלמת בגרויות. אותו מסע שלמעשה התחיל בנקודת זמן רחוקה אף יותר, בחיידר (תלמוד תורה) בנתיבות, והובילני למשרה באחת ממחלקות התקשורת המובילות בעולם.

מפרספקטיבה של זמן, ברור לי שאלמלא אותה נאיביות שאפיינה את תחילת דרכי, ייתכן שלא הייתי מגלה את אותן היכולות שאפשרו לי להגיע למקום שאליו הגעתי, ולשאוף למימוש המטרות שהצבתי לעצמי. קול ההיגיון מציע כי לו ידעתי בתחילת דרכי את מה שאני יודע היום על האתגרים שייכוונו לי בהמשך, סביר מאוד שלא הייתי מנסה אפילו לצעוד בו. אם כן, נאיביות התגלתה ככלי פוליטי מרכזי וחשוב בשבירת תקרות זכוכית ופלדה, בתוכנו ומחוץ לנו, דווקא בגלל היעדר המודעות אליהן. אני מאמין שבכל אחת ממתנו קיימות נקודות חוזק, כוחות ויכולות, שעם טיפוח ותמיכה מהסביבה, ולו רק של אדם אחד נוסף שיחזק את הקול הזה בתוכנו, שאנו יכולים ושזה אפשרי, ניתן להגיע רחוק. אנו נמשיך להידרש לעבודה מאומצת יותר מכל אחד אחר סביבנו, שנולד וגדל בתנאים מאפשרים יותר. ואמנם, אין זה הוגן – אך כניעה גם היא אינה אופציה. בסירוב משותף, עיקש ואקטיבי לקבל את המציאות הלא שוויונית, נוכל ביחד לתת תקווה לאלו שיבואו בעקבותינו.

ד"ר יוסי דוד הוא חוקר אורח במחלקה לתקשורת באוניברסיטת יוהנס גוטנברג במיינץ, גרמניה. מחקר עוסק בהבנת ההשפעות של הטיות חברתיות על דעת קהל והתנהגות חברתית. בעברו יזם וניהל באוניברסיטה העברית בירושלים מספר תוכניות סיוע לסטודנטים, שהם דור ראשון להשכלה גבוהה, והיה ממייסדי עמותת "יוצאים לשינוי", הפועלת לשינוי מדיניות הסיוע לבוגרי החינוך החרדי.